

Tarján Tamás

Szemmagasságban VII.

Szemlém megírása és megjelenése között – mint már többször elmondtam, s az olvasó számára amúgysem titok – elég nagy az időbeli különbség. Ezért is „szoktam rá” arra, hogy némiképp naplószerűen beszámoljak arról is: mitől jeles /ha jeles/ az a pillanat, amikor nekiülök, „fogyasztani” a szemmagasság-palc köteteit. Nos, július 28.-a van, és az egész világ nem a könyveket, de sportújságokat forgat. Tart az olimpia. Nekem is itt sorakoznak a kezem ügyében a – nemcsak magyar – ötkarikás kalauzok. Egész cikkem kitelne belőlük is. Szívesen beszélnék arról, mitől élvezetesekek e kiadványok, milyen helyet foglalnak el a lexikális művek között, és miféle alaphibák térnek vissza-vissza bennük sajnos /nem csupán a hazalokban, amelyeknek értékét jobban befolyásolja a nyomdai sietség, és általánosan rossz a korrekktúra-színvonaluk/. De ne raboljam a helyet más könyvektől. Egyelőre Egerszegi Krisztina és Darnyi Tamás aranyérmének örvendve, az egész magyar olimpiai csapat várható szereplésében erős rapszodikusságot sejtve kezdem is az áttekintést –egy „lexikonfélével” : színházi évkönyvvel.

/Tükröt tartani a tükörnek/ Magyarországon is évszázados múltra tekint vissza a szép hagyomány: az állandó színtársulatok, s kiváltképp persze a kőszínházak időről időre, lehetőleg esztendőnkénti rendszerességgel tevékenységüket adatszerűen összefoglaló, reprezentáló füzeteket, zsebkönyveket, albumokat jelentetnek meg önmagukról, a nagyérdemű közönség elfogulatlan, vagy kevésbé elfogulatlan tájékoztatására, s a társulati szellem, a büszke közösségtudat, a sikeréret erősbítésére. Ez a hagyomány 1945

után nálunk elsorvadt, illetve csak alkalmi kiadványokban élt s él tovább.

Nem pusztán színkritikus szívem fáj e teátrumi segédletekért. Ugyanígy elkeserít, hogy közintézményeink egy része föladta, vagy alig győzi a be- és megmutatkozásnak ezt a szép, s az utókor számára különösen fontos, hasznos formáját. Múzeumi annalesek sokszorosan összevont, és még így is megkésett számai, egyetemi krónikák ki-kimaradozása ugyanilyen veszteség. A kisközösségi szerveződés, önértet köztudottan csorbát szenvedett a közel-

múlt évtizedekben - ám a "nagyközösségi" sem állt sokkal jobban.

A fentiek magyarázzák, hogy ezúttal elsőként egy periferikusnak tetsző, szűk körben hozzáférhető (saját árát föl sem tüntető) kötetel kezdem. Bár a KÉT ÉVAD KÖNYVE aligha lehet közömbös éppen a salgótarjáni, általában az északmagyarországi szellemi ember számára - hiszen a régió egyik színháza, a *Miskolci Nemzeti Színház* vállalkozott (kiadóként) és a mű "Tárgyaként" is) a megnyilatkozásra. 1989/90-es és 1990/91-es szezonjának

krónikáját nyújtja át. A világnak tükröt tartó színház a dokumentáció és a sajtó tükrében tekint vissza egy már lezárult, de fontos, viharos - eredményeket is produkáló - rövid időszakára. Mindez már színházértéket: az a teátrum, amely a Kolozsvár utáni első magyar kőszínház volt, ma már más direkción és más művészeti vezetés irányításával működik, mint a vizsgált periódusban.

A miskolci "színházi emelvény" két lokálpatrióta, KÖRTVÉLYESI ERZSÉBET és ZIMONYI ZOLTÁN szerkesztésében látott napvilágot, az újságíróból lett akkori igazgató, Gyarmati Béla hathatós ösztönzésével. Személyükben - lévén az előbbi szervezőtitkár, az utóbbi irodalomtörténész - más-más módon van jelen az adatokra való érzékenység, az organizációs készség, a tényítélet. A kiemelkedően gazdag és sokoldalú szempontok szerint hozzáférhetővé és kezelhetővé tett dokumentáló rész bizonyára Körtvélyesit, a szemelvényválogatás és a leglényesebbekre szorítóköző összekötő szöveg elsősorban Zimonyit dicséri (akinek választékos stílusát, aggályosan akkurátus, racionálisan tisztá fogalmazásmódját külön is föllismerni véljük). Társulat, stúdiósok, igazgatótanács, művészeti tanács, nyugdíjba vonultak, jubi-

lánsok, eltávozottak, díjazottak - a fényképekkel kísért, névsorokban őrzött személyi rész nyitja a példászerűen fölépített kiadványt. A *Két évad eseményei* fejezet a legterjedelmesebb: itt órára, percre pontosan követik egymást a két szezon napi történései, s ide ékelődnek a helyi és az országos sajtóból vett kritikák, interjúk, híradások jellegzetes részletei. A *Bemutatók, felújítások* listájával újabb, olvasmányként sem érdektelen, sok azonnali tanulságot kínáló adattári rész következik, amelyet a statisztika zár. (A rögtöni következtetések egyike: bár Gödöllő vagy Budapest is vendégül láthatta valamelyik produkciót, Salgótarján és Balassagyarmat semelyiket sem hívta - vagy egyéb okból egyik sem jutott el oda. Pedig legalábbis az érdekes kamaraelőadások közül nem egy sikert arathatott volna bemutatkozásával.)

Filológiai pedantériája, jó szerkezete a hasonló - manapság ritka - művek fölébe emeli a *Két évad* könyvét, melynek óhajtott és be is teljesített legfőbb erénye a tárgyilagosság. Tapintatosan, de hűségesen, lényegében érzelmek nélkül elevenítik föl a vizsgált időszak legzaklatottabb, országos visszhangot kiváltott eseménysorát, a Galgóczy Judit főrendező elleni "dilettáns színészpucot" is (a kifejezés

nem a szerkesztőktől való). A miskolci színház sikereinek és bukásainak mérlegelésére másutt sem igen vállalkoznak, legfőljebb a különböző forrásokból leszűrt egyszerű ténymegállapítás formájában. Azt viszont a sorok közt is éreztetni tudják, hogy bennük ez az épület él "színházi ősképként": mint az *Utószó* mondja, egykor "az Avas alján léptek be először, valószínűleg templomi arccal Thália otthonába". Ez a rejtetten élő szeretet a vállalkozás egyik hajtó-és hatóereje.

Mit hiányolhatunk? Némi közvetlenséget, a színház belső, kevésbé dokumentálható, de hitelesen tettenérhető mindennapi élete iránti engedékenységet, illetve figyelmet. Amikor tizenkét évvel ezelőtt a szolnokiak rukkoltak ki *Egy évad hordalékai* című (eleve "léhább" című) önelemzésükkel, hasonló módszerekkel dolgoztak, ám a Szigligeti Színház 1978/79-es évadáról szólva *Balogh Elemér* szerkesztő azt is megengedte magának, hogy a próbatáblára kifüggesztett "tacepaók" egyikét-másikat is újraközölje, tudassa a színészlakások elosztását (érezkelte a társulati rangsort: kinek mi jut), nem rejtette véka alá egy - épp salgótarjáni - vendégszínház botrányának következményeit, a KISZ-titkár a sportlehetőségekért hadakozott, és így tovább.

Gyanítom, Zimonyi Zoltán idegenkedik az ilyesfajta "fölhígítástól" (noha az említettek mindegyike adatolható volt!). Ha - legalább jelzéscélén - ezt a megoldást, kitékintést sem vetik el, még hívebb tükröt, mozgalmassabb képet kaptunk volna a miskolci Nemzeti Színház 1989/90-es és 1990/91-es évadáról.

/Bolond Pierrot nem bolond/ ...sőt a BOLOND PIERROT MOZIBA MEGY című - a francia filmtörténet utolsó félszázadát tárgyaló - monográfiát nem is BIKÁCSY GERGELY, hanem Glauziusz Tamás írta. Persze ez a szép /szép/írói álnév Bikácsyt fedi. A célzás annak szól, hogy nem a filmtudós veselkedett neki a celluloid kásánál is ízetlenebb hegyének, hanem az írói kéz és ész, azazhát az írói szem válogatott öt évtized mozivásznáról. Ami annyit tesz, hogy míg a jóra való filmtörténésznek illik mindent végignéznie, és majdnem mindenről beszámolnia (ebből bizonyosodnánk meg: tényleg jóra való, nem lustálkodott, az innen-onnan fölmarkolt ösztöndíjakat legalább részben kutatásokra, és nem párizsi csatangolásokra fordította) - addig Bikácsy az összes francia filmnél valamivel többet tekintett meg fesztiválpalotákban és kispiszkosokban, majd csupán arról írt érdemben, amiről úri

kedve jónak tartotta. Új filmkönyvünk tehát semmi esetre sem nevezhető hiánytalan átfogásnak, a bibliográfia néhol foghíjas is - de az bizonyos, hogy Bolond Pierrot moziba ment.

Ez a bolond-bohóc (már amennyire az) tudvalevően Jean-Luc Godard 1965-ös filmjének köszönheti létét és elhíresülését. Az új hullám Bikácsy szívügye, értéképzeteinek origója, életformáló emléke. Am mielőtt a filmekről és filmhősökről, a sokféleképp horgadó kisebb-nagyobb hullámokról meg bolond, bolondabb, még bolondabb és nem bolond Pierrot-król elmélkedne, mindig magáról a filmről, még pontosabban magáról a moziról fejt ki vagy sejteti véleményét. Mozifölfogása tartalmazza a Mándy Ivánféle mozgókép-mitológiát, érzékeny a sötétben összeült-összeállt vadidegen emberek neszező "összélélegzésére" (Nádas Péternek a színházra alkalmazott gyönyörű szava részben a film-színházra is érvényes), tudja, hogy a mozi személyiségalkító - pszichológiailag is vizsgálható - művészeti jelenség; vetítésszentély, profán templom. Legalábbis az volt a televízió és a videó előtti időkben; az ő idejében.

Másfelől tudja azt is, hogy ülhetett ő dobogó szívvél, iskolakerülőként, szerelmesként, magányosként, delegáció tagjaként vagy bármilyen minőségben, fia-

talon és javakorabeliként a moziban: a filmtörténetet nem fölbuzgott vérébe mártott tollal, csepegő érzelmekekkel kell papírra vetni. E kettős tudásból, egyben kettős stílusérzékenységből született a *Bolond Pierrot moziba megy* címet viselő szakszerűtlenül szakszerű szakkönyv, melynek jelen idejűen folyamatos címe még arra is utal, hogy lehet akármilyen a francia film, a világfilm, Bolond Pierrot a film bolondja, és ő megy, megy.

Valószínűleg untatná a *Palócföld* olvasóit, ha a Jean Renoir öröksége című nyitófejezettől - többek között - a *Tati és Bresson* munkásságát elemző esszén, Truffaut és Godard piedesztálra emelésén (és megcsipkedésén), a századvég filmjeinek analízisén át az elhárított-nyitva hagyott befejezésig minden szót, értékítéletet igyekeznék mérlegre tenni. Nem is tudnék. Ellenében Bikácsyval, nem vagyok frankomán. Filmtörténész, hivatásos filmkritikus sem - vagyis tisztességtelen lenne, ha átfogó bírálattal hozakodnék elő. Am hogy ne csupán a "galuziuszi" - írói - részről formáljak véleményt, de a "bikácsy(i)" - tudósi - részt is körvonalazzam, azazhát a kettőt együtt, nézzük, mint mond szerzőnk a nálunk filmrendezőként alig ismert, általa viszont nagyra becsült Marguerite Duras-ról. Duras szerinte "a

modern filmművészet talán legnagyobb paradoxona, sőt képtelensége. Duras teremtette az *antifilm*-et. (...) Egy időben - vagy még ma is? - antiirodalomnak hívtuk Kafka, Joyce és Beckett műveit. Ilyen értelemben antifilmek Duras alkotásai: nem minőségük, értékük hasonló ezeknek az íróknak az életművéhez, hanem a gesztus: a *film elpusztításával* a mozgókép új mutációja jött létre, új filmműfaj. »Engem csak az irodalom befolyásol, a saját szövegeim. Egyetlen olyan filmrendezőt sem ismerek, aki hatott volna rám. (...) Saját magam hatottam saját magamra« - mondja lenyűgöző szerénységgel, s a dologban az a felemelő, hogy majdnem igaz.»

A monumentális és szerénytelen élettévedések, melyek *majdnem igazak*: ez a Glauziusz Tamás álnevű Bikácsy Gergely írói vadászterülete (Glauziuszként ezeket a majdnemigazakat saját alkalmán szokta becserkészni). Az "új mutáció": ez a filmtörténész fő érdeklődési köre. Ez élteti. A remény, az akarat, hogy a film (is, de számára elsődűen a film) az önnemző művészeti ágak sorába tartozik. Ha egy-egy hulláma partot ér, visszaverődve, vagy a következőnek helyet parancsolva a kifutásával is teremt.

Optimista szemlélet. Nem mindig igazolható. Né-

ha évtizednyi türelem kell ahhoz, hogy beteljesedjék. Bolond Pierrot-nak van ideje - mert bent a moziban az idő oly észrevétlen, oly sötét, hogy szinte nem is telik. (*Héttorony Könyvkiadó - Budapest Film*)

*/Legbelül a körön/ A Szépirodalmi Kiadó elindította Jókai Anna életműsorozatát, a gyűjteményes novelláskötettel. Szívesen szólnék róla, ha bizonyosra vehetném, hogy a későbbiekben is lesz Szépirodalmi, s az képes lesz, és akarni is fogja folytatni ezt a rangos vállalkozást. Mostanában azonban olyan hírek érkeznek, hogy ez a könyves műhely pillanatnyilag semmit sem gondol... Meglehet, a saját kenyeremet-illetve a szemmagasságban-polcomat... - is féltem, amikor (kis kitérőként) az ellentmondásos kiadói állapotokon elmélkedem. E rovatban alkalmanként akár tíz új, biztosan indulókönyvkiadót is bemutatathatnék (a Balassitól a Springer Hungariáig, mondjuk), de tán egy olyat sem (kivéve a jó öreg *Európát*, amely Osztovits Leventével az élen sikeresen vitézkedik), mely folyamatosan és biztonsággal teljesítené érdemes terveit. Gyarapodnak a kiadókink - fogynak a könyveink. Rengeteg a könyv alatti termék (az ún. kultúr-szemét), és rengeteg a könyv fölötti termék (a könyv-*

dísz tárgy - az "emberiségkrónika", az "ötnapalattangolul", a "pszichikomisztiko", a "hasonmás, mely kissé eltérő", meg a többi).

De miről is szeretnék beszélni? SZABÓ MAGDA életműsorozatának új darabjáról, mely A FÉLISTENEK SZOMORÚSÁGA címet viseli, és esszéket - színházi, irodalmi, irodalomtörténeti és egyéb írásokat - tartalmaz. *A Szépirodalmi ezt - még? - gondozta.*

Az író nő sajnos nem ítélte lényegesnek, hogy a gyűjtemény keletkezéstörténeti időrendjében dátumokkal eligazítson; a rokon témájú írásokat nem feltétlenül sorolta egymás szomszédságába; metaforikus szép címeit pontosító alcímekkel vagy fölloldotta, vagy nem. Persze egy kis jártassággal mindenki megtalálja olvasnivalóinak sorrendjét, vagy azt, amire éppen kíváncsi hangulata, tanulmányai vagy egyéb okán.

Magam például - e szemle méltó befejezése érdekében - a színházi esszékre igyekeztem legfőképp rátalálni, hogy kialakulhasson a Szemmagasságban színházfilm-színház hármasa. A *Köszöntés Tháliának*-fejezet nem hagyott pillanatnyi kétséget sem, hová célszerű lapozni (de más ciklusokban, főleg a műhelymunka önvallomásait sorjáztató utolsóban is szét kellett néz-

ni). Szabó Magdáról, a pedagógiai éthosztól fűtött, nagy tanári talentumú íróról már sokan értekeztek. Stílusának fölényes okosságát, finom választékosságát is megérezte minden olvasója. Azt ugyancsak, hogy a tanulmány- és esszéíró Szabó Magda mintha egy mélybar-na bútorokkal meghittén berendezett, de zöld növényektől életteli és nyitott ablakú szobában ülve, testközelből mondaná-magyaráná el nekünk, mit is gondol pátriájáról, Debrecenről, a civis város és az egész magyarság irodalmi tradícióiról, magyarságról és európaiságról, egy-egy műalkotás vértöréséről. A színházi látcsövet forgató írónőről azonban kevesebb szó esett. Nem a drámaíróról tehát, hanem arról, aki mások drámaíról ír, és drámák bemutatóiról.

Itt most közvetlenül egymás mellett idéz föl egy emlékezetes betlehemes játékot, "Tractus stellae"-t és "a hígulás tragikomédiáját", sőt tragikomédiáit: a gicscet; tallózik a millennium műsoraiban, és többször is hazaröppen a gondolata szülővárosába, hogy első színházi élményén, vagy a város híresebb és elfeledett színházi emberein merengjen (meg persze a "régimódi történeteken", családja festménnyalaktjain, akiből, átlényegülve, színi hősök is lettek, így folytatva egykori valóságos dráma-létüket).

Nem is gyanítottuk, hogy hosszú esztendőök folyamán az életműnek ez a rétege is ily jelentékenyen gyarapította önmagát, az esszébe fogott tárgyak esetlegessége ellenére is szervesen kialakított, egynemű ízlésű színházi-dramaturgiai gondolkodást fogva abba a "körbe", amelyet Szabó Magda már a *Kívül a körön* esszéinek, tanulmányainak összegyűjtésekor is jelképes értelemmel tett címmé. (Ismételjük: nem a saját színművek abrónesoló eszméiről, hanem a világdráma pásztázásáról van szó.)

Ragadjunk ki csak egyetlen írást: *Tell redivivus a bécsi Burgtheaterben*. Már az indítása is frappáns: kissé eltúlzott - látszólag teljességgel ironia nélküli - vehemenciával ostromozza a népi demokráciák Goethe (az "individualista, egzisztencialista" Goethe) helyett lehetőleg mindig csak Schillert, tőle viszont majdnem mindig a "szobatiszta" *Tellt* játékos - játszó színházi gyakorlatát. Az ürügy: Claus Peymann "lélegzetelállító" *Tell*-rendezése.

Álljunk meg egy pillanatra. Ki ez a Claus Peymann? Híres ember természetesen. Mostanában nálunk is írtak róla nemegyszer. Jan Kott emlékezett meg róla fanyar, döfködő mélabúval. Kompolthy Zsigmond - alias Bán Zoltán András, Thomas Bernhard magyarországi helytartója -

foglalta őt glóriás jelenetekbe; például amint új nadrágot vásárol, de egyelőre a régitől sem akar megválni. Interjúrészleteket ordított el - a jó fülű Szántó Judit fordításában - a hazai színházbarátokig. Merő szeretetből káromkodott egy sort, úgy általában a színházról, és konkrétan az osztrák főváros monarchikus tompultságú bérleteseinek botfüleről, üvegszeméről. Egy rendezésével pár éve eljutott hozzánk is. *A Hermann csatája* a monumentális színpadi eklektika bűvös csodája volt. Hét óra tízkor vettük az első levegőt, fél tizenegykor a másodikat. Lila arccal, kipirult lélekkel, holtfáradtan. Burgtheater-beli *A vihar* rendezése máig európai beszédtema, úgy is mint a rendezőre jellemző szó. (Egyébként Peymann a premier után eltorzult hangon üvöltve adta az újságírók tudtára, hogy ezen az estén a mögötte ülő Kurt Waldheim - akkor még aktív köztársasági elnök - *belecsókolt az ő nyakába*, és ezt kikéri magának!)

Szóval Peymann minden, csak olyan fickó nem, aki művészideálja lehetne a választékos, toleráns, bölcs, mosolyogva gondolkodó Szabó Magdának. Mégis, *A félistenek szomorúsága* legfőlemelőbb, legboldogított mozzanata, legjellegzetesebb eleme az az értés, emóció, amellyel a színpadképtől a színészválasztáson át a

legkisebb gesztusokig érti és láttatja az író a rendező törekvéseit. (Eléggé szokatlan is, mennyire hemzsegek ebben az írásban az elragadtatás jelzői.) "Óriási rendezői pillanatoknak" lehet a részese az is, aki nem látta az előadást. Még a "népszínész Josef Bierbichlert" is el tudjuk képzelni, amint a maga eltérő egnyi-

ségével "betéved" a svájci-magyar "kártyahős" nagy (nagy?) történelmi figurák színpadára.

Más tanulmányokat nem ez a verőfényes, tomboló, minden ízében termékeny nyári látás, inkább a szüretelő bölcsesség, a fürtök higadtabb gyűjtögetése jellemz. Gazdag, credményes módszer mindkettő. Szabó

Magda egyébként - legyen "nyári", legyen "szüretelő" - nem perló típus, hanem visszaperlő. Nem azt szereti megírni, alkotóról és alkotásról, hogy az milyen. Inkább azt: milyen nem. Lehántja a tévedéseket, ellebentli a fátylakat. Tudja a *redivivus* és a "vivus" óriási különbségét.

Ordasi Károly: *Akt (olaj)*